

Piotr Kallalas

Powojenne losy Szpitala Diakoniskich Ewangelickich – historia placówki w latach 1945-1955

Streszczenie: II wojna światowa zakończyła się w Gdańsku z końcem marca 1945 r. – ustaly działania militarne i zakończyła się dewastacja miasta, jednak pozostały skutki – szerzące się epidemie cholery i czerwonki oraz znaczna liczba przypadków chorób wenerycznych. Ówczesne władze wszczęły starania o jak najszybsze przywrócenie funkcjonowania służby zdrowia. W latach 1945-1955 były Szpital Diakoniskich Ewangelickich przy ul. Nowe Ogrody (Neugarten), przemianowany najpierw na Polski Szpital Ewangelicki, następnie na Miejski Szpital Powszechny, był poddawany remontom i odbudowie. Kompletowano wyposażenie i sprzęty medyczne. Dzięki staraniom pierwszego dyrektora placówki – dr Mieczysława Trenknera, udało się doprowadzić do inauguracji szpitala 30 kwietnia 1946 r. W omawianym okresie placówka borykała się stale z koniecznością remontów, niewystarczającym finansowaniem, oraz brakiem personelu. Wszystko to utrudniało normalne zarządzanie instytucją, jednak przez pierwsze 10 lat funkcjonowania szpitala udało się znacznie powiększyć liczbę łóżek, a także otwierać kolejne oddziały i przychodnie. Dzięki wykorzystaniu potencjału lokalowego Miejski Szpital Powszechny bardzo szybko stał się drugim co do wielkości, obok Akademii Lekarskiej, centrum zorganizowanej służby zdrowia w Gdańsku.

Słowa kluczowe: Szpitalnictwo w Gdańsku po 1945 roku, Miejski Szpital Powszechny w Gdańsku, Działalność diakoniskich w Gdańsku, Polski Szpital Ewangelicki w Gdańsku,

Summary: Post-war Fate of the Evangelical Deaconess' Hospital – History of the establishment we seen 1945-1955

The Second World War ended in Gdańsk as March 1945 drew to a close. This meant cessation of warfare and a definitive stop to the devastation of the city. However, spreading epidemic of cholera and dysentery, as well as numerous cases of venereal diseases remained as a result of the war. Municipal authorities began to restore the functioning of healthcare and, what goes with it, to ensure safety of inhabitants. Between 1945 and 1955 the Evangelical Deaconess' Hospital on Nowe Ogrody Street (Neugarten) renamed to Polish Evangelical Hospital and then to Municipal Public Hospital. The institution was rebuilt and renovated, as well as was equipped with all necessary medical devices. Thanks to the efforts of the first director, Dr Mieczysław Trenkner, inauguration of the hospital could take place on 30 April 1946. In the post-war period the institution struggled with a number of problems: the constant need of repairs, insufficient funding and shortage of staff. All these circumstances made it difficult

to manage the institution normally, yet during the first 10 years of the hospital's operation, the number of beds was significantly increased, and new wards and outpatient clinics were regularly opened. By virtue of good use of spatial resources, the hospital very quickly became the second centre of organised healthcare in Gdańsk of the post-war period - next to the Medical Academy.

Keywords: Polish Evangelical Hospital, Evangelical Deaconess Hospital in Gdańsk, Medical Activity of Deaconess Order in Gdańsk, Hospital Development in Gdańsk after 1945.

Gdański szpital położony przy ul. Nowe Ogrody 1-6 (dziś Szpital Copernicus, podmiot leczniczy) nie doczekał się do chwili obecnej opracowania swych dziejów po II wojnie światowej. Zadaniem niniejszego artykułu jest choć częściowe wypełnienie tej luki¹. Opracowanie oparte zostało przede

¹ Temat ten został jedynie poruszony w krótkich opracowaniach: A. Szarszewski, *Szpital Wojewódzki*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 1012; *Historia szpitala*, <https://copernicus.gda.pl/o-nas/historia-1/szpital-im-mikolaja-kopernika> [dostęp: 6.06.2017]; z kolei prace dotyczące gdańskiego szpitalnictwa po II wojnie światowej dotyczą poszczególnych specjalizacji medycznych: J. Ruszel, H. Bulińska, *Historia Kliniki Otolaryngologii AM w Gdańsku po II wojnie światowej*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego”, 1991, 7, 10, s. 58-64; H. Szarmach, A. Wilkowska, *Z dziejów Katedry i Kliniki Dermatologii AM w Gdańsku*, [w:] *Postępy w etiopatogenezie diagnostyce i leczeniu chorób skóry i wenerycznych Dermatologia '92. XXIV Zjazd Polskiego Towarzystwa Dermatologicznego, Gdańsk 24-26.09.1992*, t. 1, red. H. Szarmach, Gdańsk 1992, s. 5-33; *50 lat działalności Katedry i Kliniki Ortopedii Akademii Medycznej w Gdańsku*, red. J. Szczekot, A. Ożga, Gdańsk 1995; J. Jordan, W. Oździński, C. Stankiewicz, *Klinika Otolaryngologii w 50-leciu Akademii Medycznej w Gdańsku*, „Otolaryngologia Polska”, 48, 1995, 6, s. 606-613; J. Zieliński, A. Kopacz, M. Świerblewski, W.J. Kruszewski, T. Jastrzębski, *Dzieje oddziałów chirurgicznych regionu gdańskiego w latach 1945-2000*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 2001, 31, s.159-171; J. Zieliński, A. Kopacz, W.J. Kruszewski, M. Świerblewski, J. Skokowski, *Historia chirurgii regionu gdańskiego w latach 1945-1991*, [w:] *Pamiętnik 60. Jubileuszowego Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich*, t. 2, red. P. Andziak, Warszawa 2002, s. 88-98; J. Zieliński, A. Kopacz, M. Świerblewski, J. Skokowski, *Działalność oddziałów chirurgicznych regionu gdańskiego w latach 1945-1991*, [w:] *Pamiętnik 60. Jubileuszowego Zjazdu*, s. 102-110; J. Zieliński, A. Kopacz, J. Kruszewski, T. Jastrzębski, M. Świerblewski, *Zarys dziejów oddziałów chirurgicznych szpitali resortowych w Gdańsku w latach 1945-2000*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 2003, 33, s. 277-290; Z. Machaliński, *Powstanie i początki działalności Instytutu Medycyny Morskiej i Tropikalnej w ramach Akademii Lekarskiej w Gdańsku (1945-1948)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 34, 2004, s. 221-227; B. Iwaszkiewicz-Bilikiewicz, *Zarys historii gdańskiej Kliniki Chorób Oczu*, „Klinika Oczna”, 106, 2004, 3, s. 545-547.

wszystkim na niepublikowanych dotąd materiałach źródłowych Urzędu Wojewódzkiego i Miejskiej Rady Narodowej oraz Zarządu Miejskiego w Gdańsku, które obecnie znajdują się w Archiwum Państwowym w Gdańsku.

Śródmiejska ulica Nowe Ogrody od wieków miała strategiczne znaczenie dla miasta. Stanowiła główny punkt wjazdowy od strony zachodniej, przy którym funkcjonowały budynki handlowe i sądownicze. Ponadto od XIV w. arteria była nierozzerwalnie związana ze służbą zdrowia i gdańskim szpitalnictwem. Zaczątkiem zorganizowanej opieki medycznej było powstanie w okolicy tej głównej arterii wjazdowej szpitala Św. Gertrudy, nieopodal którego powstawały pierwsze tereny zielone i ogródki, następnie uwiecznione w nazwie ulicy². Na przestrzeni kolejnych wieków ulica ulegała stopniowo zmianie; wzbogaciła się o nowe zabudowania i została przecięta przez linię kolejową

Arteria powoli zmieniała swoje oblicze, obok placów handlowych i przemysłowych usytuowano tu także budynki administracji publicznej. Tereny zielone zostały niemal całkowicie zlikwidowane.

W 1860 r. na ul. Nowe Ogrody 24 przeniesiono z obiektu przy obecnej Armii Krajowej niewielki szpital dziecięcy. Placówka została erygowana trzy lata wcześniej dzięki staraniom parafii ewangelickiej Kościoła Zbawiciela. Natomiast wśród pomysłodawców tego projektu należy wymienić znanego gdańskiego filantropa Georga Friedricha Abegga. Początki działalności szpitala nie byłyby możliwe, gdyby nie wsparcie zarówno parafian, jak i mieszkańców miasta. W 1857 r. szpital posiadał zaledwie 6 łóżek³. Po przenosinach nastąpił dalszy rozwój infrastruktury. Rozszerzano również ofertę prowadzonego tu leczenia.

Zmienił się profil szpitala: nie trafiały tu już tylko dzieci, ale także dorośli. Od 1860 r. placówka funkcjonowała jako „Szpital Diakonisy dla Dzieci i Dorosłych”⁴. Pod koniec XIX w. królowa Prus, Wiktoria Augusta, objęła patronat na działalnością szpitala, co wiązało się ze wsparciem finansowym i materialnym⁵.

Diakonisy przybywały do Gdańska z terenów Niemiec już w drugiej połowie XIX w., by pracować w nowo powstałym szpitalu dziecięcym. Idea

² RED, *Kaplica św. Gertrudy*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 442.

³ L. Żukowska, *Szkieł działalności opiekuńczo-wychowawczej ewangelickiej Misji Wewnętrznej w Gdańsku w I połowie XX w.*, „Gdański Rocznik Ewangelicki”, vol. VII, 2013, s.140-159.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

opieki nad chorymi ubogimi i słabszymi korespondowała z głównymi wartościami, na których opierała się praca diakonów luterańskich⁶. Inicjatywa ta rozwinęła się w nadreńskim Kaiserwerth, gdzie Theodor Fliedner powołał do życia fundację⁷. W fundacji niemieckiego pastora pracowały kobiety stanu wolnego, które posiadały wiedzę na temat opatrywania ran i podstawowych czynności medycznych⁸. Współpraca miała charakter obopólnych korzyści: z jednej strony była to pomoc osobom potrzebującym, a z drugiej aktywizacja kobiet, które mogły włączyć się w życie parafii. W 1833 r. działalność została rozszerzona poza Kaiserwerth. Od tego czasu diakonisy stopniowo rozszerzały swoją działalność na kolejne części Niemiec⁹.

W okresie funkcjonowania Wolnego Miasta Gdańska przebywało tu i pełniło posługę 412 diakonów¹⁰. Na tle innych mieszkańców miasta wyróżniały się swoim tradycyjnym strojem – czarne okrycie głowy oraz błękitne ubranie¹¹.

Szpital Diakonów Ewangelickich nie był jedynym miejscem, w którym pełniły swoją posługę. Diakonisy pracowały m. in. również w gdańskim Lazarecie znajdującym się przy Bramie Oliwskiej¹². W Gdańsku działały też inne organizacje protestanckie, takie jak Ewangelicka Służba Społeczna¹³. W kolejnych latach Szpital Diakonów Ewangelickich, już pod nowym adresem przy ul. Nowe

⁶ Redakcja, https://www.luteranie.pl/materialy/rozne_pisma/slaski_rozdzial_dziela_milosierdzia,388.html [dostęp: 21.06.2018].

⁷ A. Szarszewski, *Proces medykalizacji szpitali gdańskich. Aspekty socjalne, prawne i ekonomiczne (1755-1874)*, Gdańsk 2007.

⁸ P. Domagała, N. Nowakowska, P. Kaszubowska, K. Kretowicz, A. Gaworska-Krzemińska, *Opieka nad chorymi w nowożytnym Gdańsku*, „Problemy Pielęgniarstwa”, 22, 2014, 4, s. 517–522.

⁹ M. Wojtczak, „Diakonissenanstalt” w Poznaniu. *Od Zagórza do Königsstrasse (1865-1875)*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski”, 4, 2009.

¹⁰ L. Żukowska, dz. cyt.

¹¹ P. Domagała, N. Nowakowska, P. Kaszubowska, K. Kretowicz, A. Gaworska-Krzemińska, dz. cyt., s. 517–522.

¹² A. Szarszewski, *Proces medykalizacji szpitali gdańskich: aspekty socjalne, prawne i ekonomiczne (1755-1874)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, t. XXXVII, 2007, Supplement I, s. 159.

¹³ *Historia Gdańska*, t. 4, red. E. Cieślak, Sopot 1978, s. 250.

Ogrody 3-5, przeobraził się w wielooddziałową placówkę¹⁴. Na przełomie XIX i XX w. była ona regularnie rozbudowywana – zwiększało się wyposażenie szpitalne oraz powstawały nowe pomieszczenia użytkowe. Imponująca fasada główna budynku, którą ukończono w 1933 r., wpisała się w krajobraz eleganckiej arterii Nowych Ogrodów. Instytucją opiekowały się cały czas diakonisy ewangelickie przybyłe z Meklemburgii¹⁵. W tym czasie szpital był już wysoce rozwiniętą placówką medyczną, posiadającą zarówno zaawansowaną infrastrukturę leczniczą, jak i zaplecze socjalne. Na początku XX w. znajdowała się tutaj m.in.: stacja pogotowia, sala operacyjna pomieszczenia dla chorych oraz pokoje diakonis.¹⁶ W tym okresie szpital każdego roku przyjmował od około 1500 do ponad 2000 pacjentów¹⁷.

Na początku XX w. Gdańsk zwiększał swój potencjał militarny. Z racji rozbudowy koszar i garnizonu w mieście stacjonowały tysiące wojskowych¹⁸. W okresie I i II wojny światowej w szpitalu leczono rannych żołnierzy¹⁹.

II wojna światowa zakończyła się w Gdańsku z końcem marca 1945 r. Oznaczało to ustanie działań militarnych, definitywne zakończenie dewastacji miasta oraz prawie całkowite wysiedlenie ludności niemieckojęzycznej. Wtedy nastąpił bezprecedensowy zwrot w historii aglomeracji, a tym samym w historii gdańskiego szpitalnictwa. Zarówno dla polskich władz miejskich, jak i samych mieszkańców, rozpoczął się okres odbudowy.

Nie ulega jednak wątpliwości, że z racji wielkiej liczby rannych, rozprzestrzeniających się epidemii²⁰ i zwiększającej się liczby gdańszczan, potrzeba odbudowy zorganizowanej służby zdrowia i jak najszybsze uruchomienie budynków szpitalnych wykorzystywanych w okresie istnienia Wolnego Miasta Gdań-

¹⁴ A. Januszajtis, *Nowe Ogrody*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, dz. cyt. s. 694-696.

¹⁵ A. Szarszewski, *Szpital Diakonisy Ewangelickich*, http://www.gedanopedia.pl/?title=SZPI-TAL_DIAKONIS_EWANGELICKICH [dostęp: 13.10.2017]

¹⁶ Tamże.

¹⁷ L. Żukowska, dz. cyt.

¹⁸ M. Gliński, *Wojskowe place ćwiczeń*, https://www.gedanopedia.pl/?title=WOJSKOWE_PLACE_%C4%86WICZE%C5%83 [dostęp: 13.10.2017]

¹⁹ A. Szarszewski, *Szpital Diakonisy Ewangelickich*.

²⁰ N. Zabadała, *Sytuacja epidemiologiczno-sanitarna w Gdańsku 1945 r. Doniesienie wstępne*, „*Annales Academiae Medicae Gedanensis*”, 2011, 41, s. 125-133.

ska, stało się zadaniem priorytetowym. Zadanie to zostało wyznaczone Wydziałowi Zdrowia, który funkcjonował w obrębie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i swoją pracę rozpoczął już w kwietniu 1945 r.²¹

Po ustaniu walk przystąpiono do odgruzowywania, udrażniania głównych arterii komunikacyjnych, a także przeprowadzania masowych ekshumacji. Od 25 kwietnia do 1 maja 1945 r. Wydział Zdrowia zorganizował szeroką akcję oczyszczania miasta, w której udział, oprócz służby mundurowej, wzięło około 2000 ochotników²². Od ustania walk do listopada 1945 r. pochowano 5420 zwłok²³. W pierwszych miesiącach miasto zmagало się z rozwojem chorób zakaźnych, w tym duru brzuszego i czerwonki. Przykładowo tylko od 20 maja do 11 sierpnia 1945 r. stwierdzono 1893 zachorowań na dur brzuszny i 460 zachorowań na czerwonkę²⁴. Powszechny problem stanowiły także choroby weneryczne. Sytuacja była trudna do opanowania ze względu na braki personelu medycznego i leków, uszkodzoną infrastrukturę kanalizacyjną, braki bieżącej wody, zniszczenia budynków, a także niepochowane, rozkładające się zwłoki²⁵.

Był to równocześnie początek starań o przywrócenie funkcjonowania służby zdrowia, a co za tym idzie zapewnienia bezpieczeństwa mieszkańcom. Po ustaniu działań zbrojnych gdańska opieka medyczna miała charakter doraźny i polowy. Mieszkańcy mogli korzystać z ograniczonej pomocy ambulatoryjnej między innymi w zakresie opieki przeciwgruźliczej, stomatologicznej czy przeciwwenerycznej.

Już 7 lipca Ministerstwo Zdrowia wydało polecenie zebrania wszystkich danych dotyczących rozmieszczenia placówek służby zdrowia i samych pracowników. Zadanie to mieli wykonać naczelnicy wojewódzkich wydziałów zdrowia. Po zbadaniu stanu technicznego dawnych budynków szpitalnych wyznaczono kilka jednostek, które natychmiastowo mogły funkcjonować, oraz wskazano te, potrzebujące większych prac remontowych²⁶.

Stopniowo powstawały nowe, zorganizowane ośrodki w różnych dzielnicach miasta, między innymi w Oliwie, Nowym Porcie czy Dolnym Mieście.

²¹ APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania”, Rok 1946, 1948*, s. 23.

²² APG, sygn. 1164/557, *Szpitalnictwo 1945*, s. 3.

²³ APG 1165/727, s. 23.

²⁴ N. Zabadała, dz. cyt., s. 125-133.

²⁵ Tamże.

²⁶ APG, sygn. 1164/557, *Szpitalnictwo 1945*, s. 3.

Równolegle trwały przygotowania do odbudowy głównych ośrodków medycznych, które miałyby stanowić podstawowe elementy gdańskiej opieki medycznej. Do nich należy zaliczyć między innymi Miejski Szpital Ogólny, a także dawny Szpital Diakonów Ewangelickich, w którym w latach 1945-1955 ciągle trwały remonty i odbudowa, kompletowanie sprzętu medycznego i wyposażenia. W tym okresie zmieniał też swoją nazwę – najpierw na Polski Szpital Ewangelicki później, na Miejski Szpital Powszechny. Nazwa ulicy, przy której był zlokalizowany, zmieniała się począwszy od ul. Nowy Świat, potem Świerczewskiego, aby po 1989 r. ostatecznie powrócić do historycznego nazewnictwa w polskim przekładzie, tj. ul. Nowe Ogrody. Wykorzystując swoje zaplecze szpitalne, placówka w okresie powojennym bardzo szybko stała się drugim, obok Akademii Lekarskiej²⁷, centrum zorganizowanej służby zdrowia w polskim Gdańsku.

Szpital Diakonów Ewangelickich wymagał gruntownego przygotowania i odbudowy – zgodnie z zachowaną dokumentacją szpital „uznano jako zniszczony i nieczynny”²⁸. Budynki zostały zrujnowane, na co wskazują zachowane doniesienia prasowe: „Wtedy były tylko ściany i dach”²⁹. Natomiast wszystkie urządzenia szpitalne zostały albo zdewastowane, albo wywiezione. Znajduje to wyraz w oficjalnej dokumentacji, podsumowującej straty wojenne w gdańskich budynkach służby zdrowia. Szpital przy ul. Nowe Ogrody został zniszczony w 30%, zniknęło, bądź zostało zniszczone: umeblowanie, sprzęt leczniczy, wyposażenie magazynów, a także pościel i bielizna. Szczegółowe dane zamieszczono w tabeli I.

Placówka szpitalna przy ul. Nowe Ogrody początkowo funkcjonowała jako Polski Szpital Ewangelicki s.s. Tabitanek³⁰ lub jako Szpital Ewangelicki

²⁷ Z. Machaliński, *Geneza i początki Akademii Medycznej w Gdańsku (1945-1950)*, Gdańsk 1998; tenże, *Geneza i początki Akademii Medycznej w Gdańsku (1945-1950). Wybór źródeł*, Gdańsk 1999.

²⁸ APG, sygn. 1164/557, *Szpitalnictwo 1945*, s. 3.

²⁹ APG, sygn. 1165/715, s. 132 [wycinek z prasy lokalnej, 1946/1947]

³⁰ K. Karkutt-Milek, A. Bójko, W. Giermaziak, Forum, *Pielęgniarki w habitach – wystawa GBL*, „Forum Bibliotek Medycznych”, R. 10, 2017, nr 1 (19), s. 360. Historia warszawskiego Diakonatu sięga drugiej połowy XIX w., kiedy zaczęły powstawać jego pierwsze zorganizowane struktury. Następnie w Skolimowie w latach 30-tych XX w. powstał Dom Macierzysty dla żeńskiego Diakonatu Warszawskiego „Tabita”. Od tego momentu rozpoczął

przy ul. Nowy Świat 2-6. Miało to związek zarówno z przedwojennymi dziejami, jak i z przybyciem z Warszawy dr. Mieczysława Trenknera i polskich diakonów ewangelickich.

Tabela I. Rodzaj, skala i koszty zniszczeń Polskiego Szpitala Ewangelickiego w 1945 r.

Rodzaj zniszczeń	Skala zniszczeń (%)	Koszt poniesionych strat
Budynek	30	100 tys. zł
Umeblowanie	100	180 tys. zł
Instalacje	75	52 tys. zł
Sprzęt leczniczy	100	12 tys. zł
Apteki i laboratoria	100	20 tys. zł
Zawartość magazynów	100	18 tys. zł
Magazyn żywnościowy	100	10 tys. zł
Transport	100	75 tys. zł
Otoczenie	50	5 tys. zł

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 1165/741, s. 17

Jeszcze w czerwcu 1946 r. na dokumentach Polskiego Szpitala Ewangelickiego widniały pieczęcie z nazwą odnoszącą się do działalności sióstr Tabitanek³¹.

Od listopada 1945 r. do lutego 1946 r. trwał czas „względego unormowania warunków pracy” w gdańskich ośrodkach medycznych. Ciągłe zdarzały się braki w dostawach wody, jednak sytuacja stabilizowała się z każdym dniem³². Polski Szpital Ewangelicki został zaliczony do placówek „dobrze zorganizowa-

się prężny rozwój działalności i poszerzenie zakresu niesionej przez Tabitanki pomocy. Diakonisy angażowały się w opiekę nad ubogimi, samotnymi i cierpiącymi. Natomiast w czasie II wojny światowej aktywnie włączały się w pomoc ofiarom okupowanej stolicy, między innymi, jako sanitariuszki. Po zakończeniu działań wojennych pracowały w wielu ośrodkach, między innymi w gdańskim szpitalu.

³¹ APG, sygn. 1165/738, *Wykazy statystyczne Szpitali i Zakładów lecznictwa w Gdańsku* s. 268.

³² APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania”. Rok 1946-1948*, s. 24.

nych”. Można zatem domniemywać, iż prace remontowe były prowadzone równoległe z przyjmowaniem pierwszych pacjentów³³, pomimo tego, że oficjalna inauguracja została zaplanowana dopiero na kwiecień 1946 r. Do tego czasu szpital został gruntownie odremontowany i, w momencie otwarcia, dysponował 200 łózkami dla dorosłych pacjentów i 100 miejscami dla dzieci³⁴.

Oficjalna inauguracja Polskiego Szpitala Ewangelickiego przy ul. Nowy Świat odbyła się 30 kwietnia 1946 r. Oznacza to, iż musiał minąć przeszło rok, zanim ukończono wszelkie prace, które były niezbędne do bezpiecznego prowadzenia szpitala. Koszty zostały pokryte m. in. przez Delegaturę Rządu dla Spraw Wybrzeża. W uzupełnianie sprzętów medycznych włączyło się wiele organizacji, takich jak Zarząd Miejski i Wydział Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego. Niebagatelna pomoc została przekazana także przez Szwedzki Czerwony Krzyż.

Pierwszym dyrektorem Polskiego Szpitala Ewangelickiego został wspomniany wcześniej dr Mieczysław Trenkner³⁵, który od lipca regularnie brał udział w spotkaniach gdańskich dyrektorów szpitali³⁶, podczas których zgłaszano uwagi i najważniejsze potrzeby placówek. Przykładowo 2 sierpnia 1945 r. zatwierdzono prośbę o podłączenie szpitali do sieci elektrycznej i wodociągowej³⁷.

Polski Szpital Ewangelicki niemal od początku był dotowany ministerialnymi funduszami. Świadczy o tym zapis subwencji z 1945 r., jaka została przyznana placówce na miesiąc maj w wysokości 90 tys. zł. Była to druga co do wielkości przyznana subwencja dla służby zdrowia w Gdańsku (Szpital Miejski we Wrzeszczu otrzymał 200 tys. zł). Kolejne środki przyznawano w cyklu miesięcznym – przykładowo we wrześniu 1945 r. szpital otrzymał 15 tys. zł³⁸.

³³ APG, sygn. 1165/742, brak nazwy zespołu, s. 35.

³⁴ APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania”, Rok 1946-1948*, s. 24.

³⁵ J. Kossak, *Mieczysław Leon Trenkner 1902-1956*, [w:] *Historia chirurgii, dyscyplin zabiegowych i anestezjologii Gdańska i regionu gdańskiego. Sympozjum Naukowe, 20 maja 1989 r. Gdańsk. Pamiętnik*, Gdańsk 1989, s. 188-189; E. Sieńkowski, *Mieczysław Leon Trenkner 1902-1956*, [w:] *Album chirurgów polskich*, red. W. Rudowski, A. Śródka, Wrocław 1990, s. 284-285.

³⁶ APG, sygn. 1165/742, brak nazwy zespołu, s. 12.

³⁷ Tamże, s. 14.

³⁸ APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania”, Rok 1946, 1948*, s. 21.

W momencie inauguracji placówka dysponowała trzema oddziałami: wewnętrznym (100 łóżek), chirurgicznym (75 łóżek) i ginekologicznym (25 łóżek). Jak pokazuje tabela II, w 1946 r. stale zwiększała się liczba pacjentów przyjmowanych do szpitala – do 196 osób we wrześniu³⁹.

Tabela II. Liczba przyjętych pacjentów oraz liczebność personelu Polskiego Szpitala Ewangelickiego w 1946 roku

miesiąc	Pacjenci			Personel		
	oddziału wewnętrznego	innych oddziałów	razem	lekarze	Pielęgniarki	pomoc lekarska
kwiecień	1	3	4	7	10	9
maj	22	50	72	10	13	12
czerwiec	45	77	122	13	17	15
lipiec	74	144	218	15	b.d.	16
sierpień	56	123	179	16	20	15
wrzesień	60	136	196	17	23	15

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 1164/560, s. 125

Jesienią 1946 r. szpital został przemianowany na Miejski Szpital Powstaniecki, znajdujący się przy ul. Nowy Świat 4; wkrótce też kadre pielęgniarską wymieniono na świecką. Według stanu na dzień 1 listopada 1946 r. personel liczył 103 osoby (w tamtym okresie większe zatrudnienie w gdańskiej służbie zdrowia notowano jedynie w Akademii Lekarskiej i Szpitalu PCK)⁴⁰.

Zaledwie kilka miesięcy po uruchomieniu instytucji został rozpisany przetarg na prace generalne, a w konkursie wzięły udział cztery podmioty. Następna część remontu miała odbyć na początku jesieni 1946 r. Przetarg wygrało *Przedsiębiorstwo Budowlane Jana Bolesława Rinka* z ul. Kartuskiej. Szpital mógł wyasygnować 500 tys. zł, co okazało się kwotą niewystarczającą na realizację pierwotnych, kosztowniejszych założeń, dlatego zrezygnowano z części prac malarskich⁴¹. Remont zakładał zarówno roboty murarskie, ciesielskie, stolarskie, malarskie, jak i szklarskie. Zaplanowano rozebranie części murów, po-

³⁹ APG, sygn. 1164/590, brak nazwy zespołu, s. 125.

⁴⁰ APG, sygn. 1164/1033, *Organizacja służby zdrowia oraz wycinki prasowe 1945-1946*, s. 89.

⁴¹ APG, sygn. 1165/662, *Przetarg na remont w bud. A I B Szpitala Miejskiego ul. Nowy Świat*, s. 15.

łożenie nowej wyprawy wapiennej, wymianę okien, drzwi, drewnianych schodów wewnętrznych, a także malowanie⁴². Przez cały czas trwania remontu zarząd szpitala próbował rozwiązać problemy finansowe i zabezpieczyć ciągłość pracy. Pod koniec 1946 r. zostały znacznie podniesione opłaty dzienne za pobyt w szpitalu ze 135 do 210 zł, co było umotywowane między innymi wzrostami cen żywności, lekarstw czy opału. Przy ustalaniu nowych cen wzorowano się na cenniku Akademii Lekarskiej. Nowe stawki zatwierdził dyrektor Mieczysław Trenkner. W zdecydowanej większości (tj. w 61,6% przypadków) świadczenia były pokrywane z ubezpieczeń społecznych, na drugim miejscu plasowały się opłaty pochodzące z zewnętrznych instytucji (21,8%), a 16,6% pacjentów samemu opłacało leczenie. W kolejnych miesiącach kondycja finansowa szpitala balansowała na granicy utrzymania. Z tego powodu na rok 1947 kolejny raz podniesiono stawki za leczenie, które przedstawiono w tabeli III, uwzględniając podział na klasy⁴³. Dyrektor Trenkner zwracał uwagę na problemy ze zwrotem pieniędzy za świadczenia: „Ze względu na to, że Zarząd Miejski zalega ubezpieczalni, z tytułu składek ubezpieczeniowych za swoich pracowników, sumę kilku milionów złotych, to ubezpieczalnia przysyłając swoich chorych nie opłaca za ich pobyt i leczenia gotówką, ale skreśla z rachunku długów miasta odpowiednią kwotę. Rozrachunek jest prawidłowy, ale szpital, niestety, na tym cierpi”⁴⁴.

Tabela III. Opłaty za pobyt w gdańskim Miejskim Szpitalu Powszechnym na początku 1946 roku w złotych

klasa	osoby w okręgu szpitalnym	osoby poza okręgiem szpitalnym
I	600 zł	600 zł
II	450 zł	450 zł
III	300 zł (250 zł w przypadku oddziału wewnętrznego i zakaźnego)	300 zł (280 zł w przypadku oddziału wewnętrznego i zakaźnego)

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku sygn. 1164/561 s. 41

Pomimo braku pieniędzy, szpital stale poszerzał ofertę wykonywanych zabiegów, a także otwierał nowe oddziały. 15 kwietnia 1947 r. rozpoczął pracę

⁴² Tamże, s. 9.

⁴³ APG, sygn. 1164/561, *Organizacja samorządowej służby zdrowia szpitalnictwo, ośrodki zdrowia i łaźnie, 1947*, s. 41.

⁴⁴ APG, sygn. 1165/715, *Plany i sprawozdania ogólne z inspekcji wydziałów powiatowych za 1947 rok*, s. 132.

oddział gruźliczy, liczący 30 łóżek. Dzięki 200 tys. zł dotacji z Urzędu Wojewódzkiego, dyrekcja szpitala zaplanowała na 15 lipca jeszcze tego samego roku otwarcie oddziału położniczego. Ponadto cały czas remontowano oddział skórno-weneryczny⁴⁵. W czasie powodzi, w lutym 1947 r. szpital pełnił również 24-godzinny dyżur dla poszkodowanych powodzią⁴⁶. Oprócz tego placówka prowadziła regularną pracę ambulatoryjną, w ramach której wykonano 1146 zabiegów, w zdecydowanej większości okulistycznych (998 przypadków). Pod koniec 1947 r. w szpitalu działało łącznie 5 oddziałów: wewnętrzny, chirurgiczny, ginekologiczny, położniczy i gruźliczy⁴⁷. W tabeli IV zamieszczono dane, dotyczące liczby przyjętych pacjentów w drugiej połowie 1947 r. Liczba ta stopniowo rosła na niemal wszystkich oddziałach – w kwietniu z 200 łóżek, zajętych było około 135. Nad wszystkim czuwał 118-osobowy personel, w którego skład wchodziło 15 lekarzy⁴⁸.

Szczegółowe dane pochodzą z gdańskiego Miejskiego Wydziału Zdrowia, Referatu Statystyki i Propagandy, który obligował instytucje służby zdrowia do przesyłania danych związanych z funkcjonowaniem szpitala do piątego dnia każdego miesiąca⁴⁹.

Tabela IV. Liczba pacjentów przyjętych na oddziały gdańskiego Miejskiego Szpitala Powszechnego w 1947 roku

Oddział	Stan na dzień					
	1 VI	1 VII	1 VIII	1 IX	1 X	1 XI
chirurgiczny	50	25	57	61	63	75
wewnętrzny	66	84	92	57	83	128
ginekologiczny	20	14	10	13	10	11
położniczy	0	0	0	0	27	27
gruźliczy	7	14	12	15	19	31
RAZEM	143	157	171	146	202	272

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 1165/739, s. 4

⁴⁵ APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania”, Rok 1946, 1948*, s. 176.

⁴⁶ APG, sygn. 1165/11, *Sprawozdania sytuacyjne, obrazujące problemy miasta Gdańska, 1947*, s. 2.

⁴⁷ APG, sygn. 1165/739, *Wykazy statystyczne szpitali w Gdańsku*, s. 8.

⁴⁸ APG, sygn. 1164/561, *Organizacja samorządowej służby zdrowia szpitalnictwo, ośrodki zdrowia i łaźnie, 1947*, s. 343.

⁴⁹ APG, sygn. 1165/739, *Wykazy statystyczne szpitali w Gdańsku*, s. 4.

Z danych wynika, że pod względem liczby przyjętych chorych Miejski Szpital Powszechny był drugim co do wielkości szpitalem w Gdańsku (po Akademii Lekarskiej, ale przed szpitalem PCK)⁵⁰. Pod koniec roku, po otwarciu kolejnych oddziałów szpital liczył już 266 łóżek.

Rok 1948 przyniósł kolejne wyzwania. W placówce było zatrudnionych około 170 pracowników. Dyrekcja szpitala zapewniała, iż była to liczba niewystarczająca i powinna zostać podniesiona do 195 osób⁵¹. Problemem stały się próby erygowania nowych oddziałów, ale także utrzymanie tych, które już funkcjonowały. Zadanie okazało się jednak niezwykle trudne do zrealizowania. Pomimo faktu, że w 1948 r. szpital dysponował już 326 łózkami i 40 dodatkowymi łózkami dziecięcymi przy oddziale położniczym⁵² o obłożeniu około 80%, to z braku efektywnego ogrzewania pomieszczeń aż 200 łóżek pozostało niewykorzystanych. Niezbędna była wymiana starego i instalacja nowego kotła grzewczego. W tym roku Miejski Szpital Powszechny oraz Szpital Dziecięcy otrzymały po 10 mln zł na potrzebne remonty i planowaną rozbudowę⁵³. W 1948 r. wykonano kilka kluczowych inwestycji. Remonty objęły urządzenie kabin dla pacjentów i pomalowanie pomieszczeń pracowni rentgenowskich. Co najważniejsze, oddano do użytku także kocioł grzewczy. W tym czasie powstał też nowy oddział farmaceutyczny, który przyjął zapasy leków z likwidowanego Szpitala Sanatorium *Gedania*.

W 1948 r. proces zmian nazw gdańskich ulic objął także arterię Nowy Świat – od tego roku Miejski Szpital Powszechny znajdował się przy ul. Gen. Karola Świerczewskiego. W niedługim czasie sama instytucja również przeszła reorganizację. Podczas zebrania zarządu Wydziału Zdrowia w połowie 1949 r. podjęto decyzję o połączeniu Szpitala Powszechnego ze Szpitalem Dziecięcym. Decyzję uargumentowano przede wszystkim koniecznością wprowadzenia oszczędności w zakresie wydatków gospodarczych, związanych z zaopatrzeniem w leki czy prowadzeniem aptek⁵⁴. 15 grudnia 1949 r. swoją działalność zapoczątkowała III Klinika Chirurgii, w okresie późniejszym słynna ze swoich pionierskich zabiegów, a jej kierownikiem został docent Zdzisław

⁵⁰ Tamże, s. 311.

⁵¹ Tamże, s. 26.

⁵² APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania” Sprawozdania rok 1946,1948*, s. 59.

⁵³ Tamże, s. 65.

⁵⁴ APG, sygn. 1165/723, s. 40.

Aleksander Kieturakis⁵⁵. Klinika funkcjonowała w Miejskim Szpitalu Powszechnym zaledwie przez kilka miesięcy i w 1950 r. została przeniesiona do szpitala przy ul. Śluży⁵⁶.

Z początkiem lat pięćdziesiątych nastąpiły daleko idące zmiany personalne. W 1950 r. z funkcji dyrektora szpitala został odwołany dr Mieczysław Trenkner. Na jego miejsce powołano dr. Kazimierza Piskozuba⁵⁷. Z dokumentów wynika, iż poprzedniej dyrekcji szpitala zarzucano niegospodarność – z powodu złych warunków przechowywania doszło do strat w zapasach marmochy, nieprawidłowości dotyczyły także hodowli świń⁵⁸. Do 15 marca 1950 r. były dyrektor miał czas, aby przekazać całą dokumentację i zamknąć kwestie formalne⁵⁹. W 1952 r. – placówce zostało nadane imię najsłynniejszego polskiego astronoma i naukowca Mikołaja Kopernika⁶⁰. Nie był to jednak koniec zmian – jeszcze w tym samym roku dyrektorem szpitala został dr Piotr Gardzielewicz, który do Gdańska przybył w 1945 r. ze Szwajcarii, jako lekarz pierwszego transportu repatriantów.

Dyrektor ukończył studia medyczne we Lwowie i tam też obronił pracę doktorską⁶¹. Nowy dyrektor został zapamiętany jako świetny organizator i kierownik⁶² w czasie, gdy sytuacja szpitala była wyjątkowo ciężka. Oprócz notorycznych problemów finansowych, z racji rozprzestrzeniającej się infekcji na

⁵⁵ S. Świca, *Prof. dr Zdzisław Kieturakis. Wspomnienie pośmiertne*, „Polski Przegląd Chirurgiczny”, 44, 1972, 7, s. 1179-1181; S. Świca, Z. Wajda, *Prof. dr Zdzisław Kieturakis (1904-1971) profesor zwyczajny, Kierownik II Kliniki Chirurgii Ogólnej Instytutu Chirurgii Akademii Medycznej w Gdańsku (byłej III Kliniki Chirurgicznej)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 1973, 2, s. 309-316; Z. Wajda, Z. Gruca, *Zdzisław Kieturakis (1904-1971)*, [w:] *Historia chirurgii, dyscyplin zabiegowych i anestezjologii Gdańska i Regionu Gdańskiego. Sympozjum Naukowe, 20 maja 1989 r. Pamiętnik*, red. Z. Wajda, Gdańsk 1989, s. 146-147; Z. Wajda, Z. Gruca, *Zdzisław Kieturakis 1904-1971*, [w:] *Album chirurgów polskich*, s. 122-123; S. Świca, Z. Wajda, *Zdzisław Aleksander Kieturakis (1904-1971)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 1995, 25, supl. 4, s. 121-125; Z. Wajda, *Kieturakis Zdzisław Aleksander (1904-1971)*, [w:] *Ludzie Akademii Medycznej w Gdańsku*, red. Z. Machaliński, Gdańsk 2004, s. 62-67.

⁵⁶ A. Szarszewski, *Sławni lekarze gdańscy*, tom 2, Gdańsk 2017, s. 92.

⁵⁷ J. Kossak, *Kazimierz Piskozub 1899-1965*, [w:] *Historia chirurgii, dyscyplin zabiegowych*, s. 172-173.

⁵⁸ APG, sygn. 1165/486, *Wydział Zdrowia/Szpitala Miejskie 1950*, s. 109.

⁵⁹ Tamże, s. 125.

⁶⁰ APG, sygn. 4203/1, *Bilans roczny za lata 1952 – 1956*, s. 1.

⁶¹ APG, sygn. 1165/756, *Profilaktyka i leczenie 1946*, s. 12.

⁶² A. Stanek, *Klinika na peryferiach (Cz. 1)*, „Gazeta AMG”, 26, 2016, s. 10, 26-31.

oddziale położniczym, zarząd szpitala musiał zamknąć na dwa tygodnie część placówki i zlecić wykonanie niezbędnej dezynfekcji. W tym samym roku zamknięto także dwie sale chorych (20 łóżek), ponieważ gmach główny groził zawaleniem⁶³. Z tego powodu powołano też specjalną Komisję Techniczno-Budowlaną. Z dokumentów wynika, iż bardzo często zdarzały się awarie, których usunięcie wymagało sporych nakładów finansowych. Niektóre miejsca (np. oddział dziecięcy) musiały być dogrzewane nawet latem. Kłopoty finansowe opóźniały zakończenie części rozpoczętych inwestycji, jednak nie przekreślały rozwoju szpitala. 22 sierpnia 1953 r., po kilkumiesięcznym opóźnieniu, wreszcie otwarto nową klinikę dziecięcą (200 łóżek). Oznaczało to, że około 50% łóżek w szpitalu było przeznaczonych właśnie dla dzieci. Opóźnienie było spowodowane brakami materiałowymi np.: kabli, podstacji dla światła elektrycznego, a także wydłużającymi się pracami związanymi z instalacją urządzeń grzewczych⁶⁴. Otwarcie nowych oddziałów wymagało zakupu nowego wyposażenia – wśród nich także podstawowych materiałów takich jak bielizna czy materace⁶⁵.

Szpital pełnił do dwóch razy w tygodniu ostry dyżur dla całej aglomeracji Trójmiasta. Było to możliwe dzięki dodatkowemu zatrudnieniu 3 chirurgów, 4 pielęgniarek i 4 salowych. Natomiast w przypadku chirurgii dziecięcej ostry dyżur był prowadzony przez cały tydzień. W tym samym czasie na wniosek Sanepidu otworzono tzw. oddział biegunkowy, liczący 70 łóżek. We wrześniu otwarto oddział dermatologiczny, który miał pomieścić 60 osób, jednak z powodu dalszej przebudowy w pomieszczeniach udało się umieścić jedynie 40 łóżek⁶⁶. Nowe inwestycje i remonty sprawiły, że szpital w połowie lat pięćdziesiątych dysponował 655 łózkami, w tym 250 na oddziale chirurgicznym⁶⁷, a liczba personelu wzrosła do 522 osób⁶⁸.

Od początku funkcjonowania Polski Szpital Ewangelicki, a następnie Miejski Szpital Powszechny, borykał się z trzema głównymi problemami: niestanną potrzebą remontów i modernizacji budynków, brakiem pieniędzy, a także niedoborem personelu, szczególnie personelu pielęgniarskiego i robotniczo-gospodarczego. Pomimo trudności udało się utrzymać ciągłość pracy

⁶³ APG, sygn. 4203/1, *Bilans roczny za lata 1952 – 1956*, s. 42.

⁶⁴ Tamże, s. 42.

⁶⁵ Tamże, s. 42.

⁶⁶ APG, sygn. 4203/1, *Bilans roczny za lata 1952 – 1956*, s. 42.

⁶⁷ APG, sygn. 4203/105, *Preliminarz dochodów, wydatków, inwestycji limitowanych i remontów kapitalnych za 1956 rok*, s. 110.

⁶⁸ Tamże, s. 106.

i zapewnić świadczenia zdrowotne mieszkańcom Gdańska. Okres powojenny to czas, w którym zarówno lekarze, pielęgniarki, jak i pozostały personel pracowali w dramatycznie ciężkich warunkach. Szpitalowi udało się przetrwać najcięższe lata powojenne. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych pojawiły się nowe wyzwania, takie jak modernizacja i otwarcie oddziałów anestezjologii oraz ortopedii oraz remont kliniki dziecięcej.

Bibliografia

1. Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), sygn. 1164/557, *Szpitalnictwo 1945*.
2. APG, sygn. 1164/561, *Organizacja samorządowej służby zdrowia szpitalnictwo, ośrodki zdrowia i łaźnie, 1947*.
3. APG, sygn. 1164/590, brak nazwy zespołu.
4. APG, sygn. 1164/1033, *Organizacja służby zdrowia oraz wycinki prasowe 1945-1946*.
5. APG, sygn. 1165/11, *Sprawozdania sytuacyjne, obrazujące problemy miasta Gdańska, 1947*.
6. APG, sygn. 1165/486, *Wydział Zdrowia/Szpitalnie Miejskie/1950/*.
7. APG, sygn. 1165/662, *Przetarg na remont w bud. A I B Szpitala Miejskiego ul. Nowy Świat*.
8. APG, sygn. 1165/715, [wycinek z prasy lokalnej, 1946/1947].
9. APG, sygn. 1165/715, *Plany i sprawozdania ogólne z inspekcji wydziałów powiatowych za 1947 rok*.
10. APG, sygn. 1165/723.
11. APG, sygn. 1165/727, *Różne sprawy zlikwidowanego szpitala „Gedania”, Rok 1946, 1948*.
12. APG, sygn. 1165/738, *Wykazy statystyczne Szpitali i Zakładów leczenia w Gdańsku*.
13. APG, sygn. 1165/739, *Wykazy statystyczne szpital w Gdańsku*.
14. APG, sygn. 1165/742, brak nazwy zespołu.
15. APG, sygn. 1165/756, *Profilaktyka i leczenie 1946, s. 12*.
16. APG, sygn. 4203/1, s. 1, *Bilans roczny za lata 1952-1956*.
17. APG, sygn. 4203/105, *Preliminarz dochodów, wydatków, inwestycji limitowanych i remontów kapitałowych za 1956 rok*.
18. Gliński M., *Wojskowe place ćwiczeń*, https://www.gedanopedia.pl/?title=WOJSKOWE_PLACE_%C4%86WICZE%C5%83 [dostęp: 13.10.2017].
19. *Historia Gdańska*, t. 4, red. E. Cieślak, Sopot 1978.
20. Domagała P., Nowakowska N., Kaszubowska P., Kretowicz K., Gaworska-Krzemińska A., *Opieka nad chorymi w nowożytnym Gdańsku*, „Problemy Pielęgniarstwa”, 22, 2014, 4, s. 517-522.
21. Karkutt-Milek K., Bójko A., Giermaziak W., F., *Pielęgniarki w hanitach – wystawa GBL Bibl. Med.*, „Forum Bibliotek Medycznych”, R. 10, 2017, nr 1 (19), s. 360.

22. J. Kossak, *Kazimierz Piskozub 1899-1965*, [w:] *Historia chirurgii, dyscyplin zabiegowych*, s. 172-173.
23. Machaliński Z., *Geneza i początki Akademii Medycznej w Gdańsku (1945-1950)*, Gdańsk 1998.
24. RED, *Kaplica św. Gertrudy*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk, 2012 s. 442.
25. Redakcja, https://www.luteranie.pl/materialy/rozne_pisma/slaski_rozdzial_dziela_milosierdzia,388.html [dostęp: 21.06.2018]
26. Stanek A., *Klinika na peryferiach (Cz. 1)*, „Gazeta AMG”, 26, 2016, s. 10, 26-31.
27. Szarszewski A., *Proces medykalizacji szpitali gdańskich. Aspekty socjalne, prawne i ekonomiczne (1755-1874)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 2007, supl. 1, Gdańsk 2007.
28. Szarszewski A., *Sławni lekarze gdańscy*, t. 2, Gdańsk 2017.
29. Wojtczak M., „*Diakonissenanstalt*” w Poznaniu. *Od Zagórza do Königstrasse (1865-1875)*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski”, 2009, 4.
30. Szarszewski A., *Szpital Diakonów Ewangelickich* http://www.gedanopedia.pl/?title=SZPITAL_DIAKONIS_EWANGELICKICH [dostęp: 13.10.2017]
31. Zabadała N., *Sytuacja epidemiologiczno-sanitarna w Gdańsku 1945 r. Doniesienie wstępne*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis”, 2011, 41, s. 125-133.
32. L. Żukowska, *Szkic działalności opiekuńczo-wychowawczej ewangelickiej Misji Wewnętrznej w Gdańsku w I połowie XX w.*, „Gdański Rocznik Ewangelicki”, vol. VII, 2013, s 140-159.

Piotr Kallalas – magisterium na kierunku Biotechnologia – Międzyuczelniany Wydział Uniwersytetu Gdańskiego (UG) i Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUMed) oraz licencjat na kierunku Dziennikarstwo i Komunikacja Społeczna – UG. Studia doktoranckie na Wydziale Nauk o Zdrowiu GUMed. Zainteresowania naukowe dotyczą gdańskiego szpitalnictwa po 1945 r. Współautor książki *Sławni lekarze gdańscy*, tom 2, Gdańsk 2017, *Polscy lekarze Wolnego Miasta Gdańska* [w:] *Medycy polskiego pogranicza II Rzeczypospolitej 1918-1939*, red. B. Urbanek, Warszawa, 2018. Dziennikarz Dziennika Bałtyckiego.